

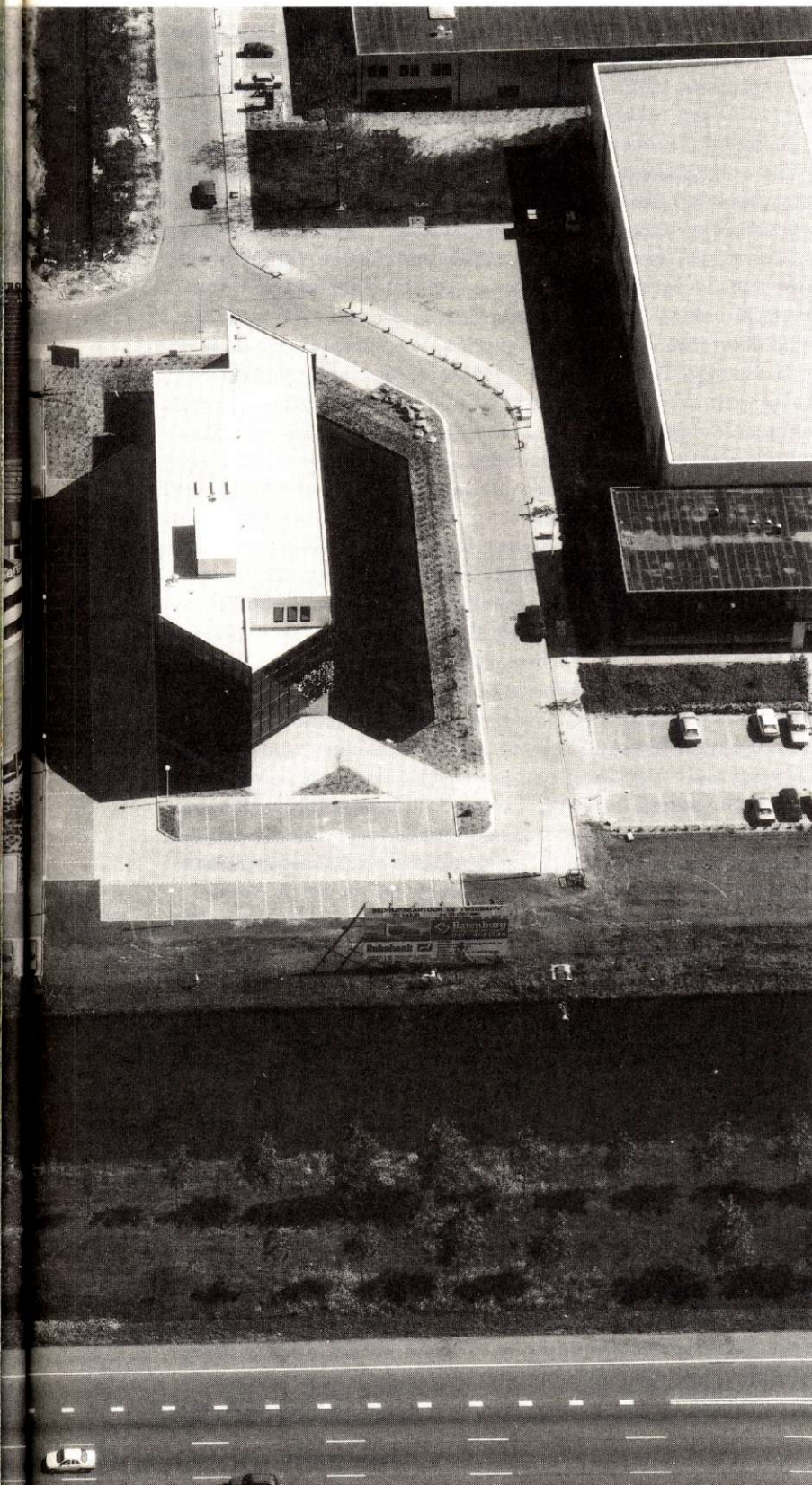


Erik Terlouw

## Image building

Maar het is iets vreselijks wanneer een architectuurtekening, op zichzelf [...] een grafisch kunstwerk, in steen, staal, of glas gebouwd wordt, want er zijn ware grafische artiesten onder de architecten

*Adolf Loos, Architektur, 1910*



Sinds het midden van de jaren tachtig lijkt een glimmende stofregen langzaam neer te dalen op de onbelichte delen van de gevoelige plaat van de stedelijke agglomeraties. Een soort fotonen-regen die, zonder interferentiepatronen, bij voorkeur neerslaat langs de ringwegen van grote stedelijke bebouwingsconcentraties en de op- en afritten van de belangrijkste verkeersroutes. De structuur van de deeltjes waaruit deze regen bestaat is vrijwel identiek; een raster van 7,20 m. in het vierkant, dat een vrijwel ongelede, indifferente ruimte aanbiedt aan kantoren en bedrijven. Maar deze structuur is in feite onbelangrijk. Ze is niet meer dan een constructief-economisch relict dat nog steeds noodzakelijk is, maar waarover beter gezweven kan worden. 'Zichtlocaties'. Dit is de naam die gegeven is aan de 'plekken' (een bijna hopeloos ontoereikende term in dit verband) waarop deze kantoren en bedrijven kunnen neerslaan. Zoals deze naam aangeeft niet zozeer om zich te vestigen, maar om op te kunnen lichten als beeld. Het is stellig door deze vrijwel onbemiddelde oplichting, deze bijna zuivere straling, dat men hierin vonken heeft kunnen zien van een krachtige architectuur. Maar verdwijnt de architectuur hier niet in het nabeeld van het netvlies?

*Presentie* en *plaats* zijn vermoedelijk de meest algemene kenmerken die we aan de architectuur kunnen toekennen en die tegelijkertijd het onderscheid aangeven tussen de architectuur en de andere kunsten. De architectuur hoeft niets weer te geven. Ze hoeft niemand te bewegen. De verankering in een omgeving en een adequate vorm zijn voldoende. Maar hier, op deze zichtlocaties, lijken deze beide termen hun waarde geheel te hebben verloren. *Representatie* en *tijd* regeren hier. Niet de tijd als onderdeel van het reële, de tijd van het moment, dat altijd verbonden is aan een plek, maar de tijd als een lineaire, virtuele vluchtlijn; de tijd die altijd onvoltooid en toekomstend is. De locatie wordt niet bepaald door de ruimtelijk uit te drukken verhouding tot de omgeving, tot andere gebouwen, tot het landschap, tot de zon, het water, de aarde of de wind, of tot andere vormen, maar uitsluitend door de aanwezigheid van een congestie-vrij profiel en de daarmee direct samenhangende onbelemmerde zichtlijnen. De tijd (en het licht) moeten hier hun onbelemmerde loop hebben. Idealiter mag niets de circulatie belemmeren, vertragen, vervormen. Oponthoud en verblijf zijn uit den boze. Ruimte is slechts een te overwinnen hindernis. Wat blijft is de flits van het beeld. Het beeld dat direct moet aanspreken, een beeld dat als teken een betekenis eenvoudig en ongebroken moet weerkaatsen.

Toch kan niet gezegd worden dat deze beelden geheel zonder context verschijnen. Omdat ze geacht worden als teken een betekenis door te geven kunnen ze nooit de status van een zuivere verschijning aannemen, maar zijn ze gedwongen een verhouding te hebben tot iets anders. Deze context is echter niet ruimtelijk, niet reëel, maar virtueel. De verhouding die aangegaan wordt heeft niet betrekking op



vormen die ruimtelijk, dat wil zeggen gelijktijdig aanwezig zijn, maar heeft eerder het karakter van een min of meer lineaire reeks door de tijd, ongeveer zoals het model auto van dit jaar zich als een zuivere differentie verhoudt tot die van het jaar daarvoor. Het beeld ontleent zijn waarde, zijn straling, aan zijn verhouding tot deze reeks in de tijd. In haar meest stralende vorm is ze eigenlijk altijd het andere, een waarde die gedoemd is virtueel te blijven.

Deze bijna absolute hang naar de differentie (of, vanuit de produktiezijde gezien, de noodzaak tot profilering) produceert niet alleen virtualiteiten, maar, paradoxaal genoeg, ook een hoge mate van indifferentie, een erosie van het verschil. Op de zichtlocaties loopt deze erosie van de stedelijke ruimte nog het meest in het oog. Het is alsof een ongebroken, gierende wind slechts de meest harde minerale kristallen onverlet gelaten heeft, die nu eenzaam en verspreid over een vlakte kunnen opblinken. Een reële, ruimtelijke context - datgene wat hier geheel lijkt te zijn weggevaagd - stelt de vraag naar de gelijkenis, naar de grond, de bodem. Deze vraag houdt een interpretatie en articulatie van deze gelijkenis in en zal zo gelijktijdig aanwezige, dat wil zeggen ruimtelijke reële, verschillen produceren die in een zeker verband tot elkaar staan. In het spel van de zuivere profilering daarentegen zal, om het verschil enige realiteit te geven, om het in zekere zin meetbaar te maken, de differentie zich ergens toe moeten verhouden. Er zal een ongenoemde gelijkenis in het spel moeten zijn, een soort fond van waaruit het verschil helder kan oplichten. Een fond dat op de achtergrond blijft, dat eigenlijk nooit gepreciseerd mag worden. Een soort verbindend hiaat dat, wanneer het al benoemd wordt, slechts een vage aanduiding meekrijgt, zoals het woord 'tijdsgeest', eventueel gevolgd door een aantal associatieve adjectieven.<sup>1</sup> Gezien vanuit het reële, vanuit een dwarsdoorsnede van de tijd, bestaat de werkelijke produktie

1

De strekking van dit korte essay heeft niet alleen betrekking op de kantoorgebouwen die de laatste jaren verrijzen langs de rondwegen van de grote steden en de op- en afritten van de snelwegen, maar ook op de meer algemene tendens om middels associatieve beelden de stad of het stedelijke en de architectuur te verrijken. Zie bijvoorbeeld ook Erik Pasveer, De vervangbare voorstelling - het veranderende beeld van de Kop van Zuid, OASE 23, voorjaar 1989, pp. 34-43, en speciaal p. 41 e.v. waarin het nu vigerende stedenbouwkundige plan voor de kop van Zuid in Rotterdam besproken wordt: 'Het gaat meer om het oproepen van associaties dan om het benoemen van de architectonische principes en voorbeelden die - al dan niet in bewerkte vorm - in het ontwerp zouden zijn gehanteerd. Want afgezien van de vraag of de »garden cities« wel tot een »kenmerk« kunnen worden samengevat [...] lijkt het ontwerp van Koolhaas feitelijk niet op een tuinstad. Hetzelfde geldt voor de Amerikaanse referenties. De voorbeelden die Koolhaas noemt zijn niet werkelijk in zijn ontwerp verwerkt'.

van deze opgeschroefde noodzaak tot profileren en de daaraan gekoppelde simpele negatie en erosie van een reële context uit deze vlakke, ongearticuleerde gelijkenis.

Wanneer de vraag naar de grond, de bodem, de gelijkenis wordt gesteld, zal deze gelijkenis zelf, onder de druk van de verschillen die deze vraag produceert, zich wijzigen in de tijd en bijgevolg zelf worden gekenmerkt door een zekere virtualiteit. Maar het fond van waaruit de *image buildings* kunnen oplichten zal, omdat het nooit werkelijk in het spel wordt gebracht, omdat het nooit wordt gepreciseerd, niet meer zijn dan een schimmenspel. Het zal zich, in de tijd, niet werkelijk ontwikkelen, maar slechts heen en weer bewegen als de golfslag van de zee of onderworpen zijn aan een simpele recycling. Reële verschillen en een reële ontwikkeling aan de ene kant, virtuele verschillen en een schijnbare voortgang aan de andere.

De architectuur, de traditie van het vak, kan opgevat worden als een dergelijke 'bodem' die in de loop van eeuwen reële verschillen, een reële ontwikkeling van architectonische thema's heeft voortgebracht.<sup>2</sup> Verschillen die verknoopt zijn aan plaats en tijd - de historische tijd van het moment -, en architectonische thema's die voortkomen uit de algemene karakteristieken van presentie en plaats, zoals de oriëntatie ten opzichte van zon en wind, de lichtinval, de ruimtelijke verhouding tot de elementen van een plek (waaronder andere gebouwen), de ruimtelijke verhouding van de elementen waaruit het gebouw samengesteld is, de in de grond verankerde constructie en de fysieke aanwezigheid van het materiaal. Doordat hier, bij het ontwerp van de *image buildings*, deze karakteristieken grotendeels vervangen zijn door die van representatie en tijd, reduceert de opgave zich tot die van het beeld, tot een tweedimensionaliteit, tot de invulling van een soort teken-scherm. Willem-Jan Neutelings stelt dit duidelijk in zijn manifest 'De Ringcultuur' de cultuur die zich ontwikkelt langs de rondwegen van de grote steden: 'De architectuur van de Ring beperkt zich dan ook tot een tweedimensionele opgave: het woonblok transformeert van schijf tot reclamepaneel, het expopaleis van loods tot grondvlak met lijnen.'<sup>3</sup> Op de zichtlocaties verdwijnen de eigenlijke architectonische thema's; als vraag worden ze eenvoudig niet meer gesteld.

Binnen een dergelijke constellatie lijkt de reële functie van een avant-garde, van hen die zich als een voorhoede projecteren op een lineaire tijdsas, dan ook te bestaan uit de produktie en recycling van tekens op dit eigenlijk altijd twee-dimensionale tekenschermbord. Een produktie die zich niet verhoudt tot of ingrijpt in welke ruimtelijke structuur dan ook, of het nu de structuur van het bouwproces, een stedenbouwkundige structuur of de structuur van het gebouw zelf is. Ze zal, behalve daar waar ze zich als het ware per ongeluk verhoudt tot architectonische thematieken, bestaan uit het voortbrengen van virtuele verschillen en het entameren van een virtuele vooruitgang. De architectuur zelf, de tradi-

tie van het vak, vervaagt hier tot een vergaarbak van vage associaties die als beeld, als teken opnieuw in de roulatie gebracht kunnen worden. Zo lijkt in de afbeeldingen van 'De Ringcultuur' een poging te worden gedaan de tekenwijze en de 'aerodynamische welving' van de schetsen van Erich Mendelsohn - die beide een suggestie geven van snelheid, van vooruitgang - opnieuw tot leven te wekken, nu in een uitgesproken strip-vorm.

Laten we recht doen aan deze beelden. Laten we ze in hun virtualiteit nemen voor wat ze zijn en op gepaste wijze beantwoorden aan hun fatum, hun heimelijke doelstelling: te worden gepasseerd. Laten we zo goed en kwaad als dat mogelijk is onze eigen weg vervolgen, de weg van de architectuur. Laten we, rondcirkelend rond de zwaarte van beton of steen, vasthouden aan het leven hier, aan de plek, het moment en de presentie van de dingen.

2

Zie voor een beschrijving van een ontwerphouding die de architectuur, de traditie van het vak, voor alles opvat als een dergelijke 'bodem' Henk Engel over Aldo van Eyck in: Het verlangen naar stijl - tussen de biologie van een rechthoek en de geometrie van een kreeft, *OASE* 26/27, winter 1990, pp. 26-45. Uit het begin van dit artikel: 'Wat de paradoxen aan het licht brengen zijn onvoorziene, meestal vergeten verbindingen. Het is een constructieve daad. Van Eyck wil de negativiteit van het moderne betoog opheffen door de aandacht in de discussie over de moderne architectuur te verschuiven van de eerste naar de tweede term. Niet wat de moderne architectuur modern maakt is van belang, maar wat moderne architectuur tot architectuur maakt, is object van reflectie'.

3

Willem-Jan Neutelings, De Ringcultuur, een studie naar het Ringmechanisme, *Vlees en Beton* 10, 1988, p 11.